

УДК 631.152:005.936.3:338.43.02:005.33:330.341.2

Сахацький М. П.

доктор економічних наук, професор,
Одеська державна академія будівництва та архітектури, Україна;
e-mail: np.sakhatskyi@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8765-766X

Запша Г. М.

доктор економічних наук, професор,
Одеський державний аграрний університет, Україна;
e-mail: galina.zapsha@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-2657-9367

Сахацький М. М.

аспірант,
Одеський державний аграрний університет, Україна;
e-mail: sahatskiy25.03@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0258-9723

Дідур Г. І.

кандидат економічних наук, доцент,
Одеський державний аграрний університет, Україна;
e-mail: adidur2007@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9450-3124

Клочан І. В.

доктор економічних наук, доцент,
Миколаївський національний аграрний університет, Україна;
e-mail: ivclochan@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3210-4763

МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ І ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. Висвітлено актуальність модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору в умовах інституційних трансформацій. Проведено аналіз досліджень модернізації фундаментальною та прикладною економічною наукою, зроблено постановку завдання. Наведено результати досліджень ученими аграрної економічної науки щодо основних напрямів осучаснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств.

Зроблено узагальнення про належність модернізації до економічних категорій, що віддзеркалює загальні властивості реальної дійсності, слугує природним механізмом її висхідного розвитку завдяки вдосконаленню людиною виробничо-господарської діяльності, забезпечує економічний прогрес і підвищення рівня та якості життя населення. Виявлено наявність інституційних змін, що проявляється загальним зростанням кількості сільськогосподарських підприємств, зменшенням фермерських господарств і щорічними коливаннями числа аграрних суб'єктів господарювання.

Установлено, що в рослинництві сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства зорієнтовані на виробництво зернової та зернобобової продукції, соняшнику та цукрового буряку, тоді як господарства населення займаються переважно вирощуванням картоплі, овочів, плодів та ягід. У тваринництві сільськогосподарські підприємства мають певну перевагу у виробництві м'яса (у забійній масі) та яєць, а господарства населення домінують у молочному скотарстві, вівчарстві та бджільництві. Визначено вагомість кожної категорії господарств аграрного сектору економіки у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції.

Наведено аргументи щодо необхідності модернізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств. Обґрунтовано комплекс заходів модернізації виробничо-господарської діяльності досліджуваних суб'єктів, економічна індивідуалізація яких поєднується з процесами кооперації та агропромислової інтеграції у кластерах об'єднаних територіальних громад сільської місцевості.

Ключові слова: модернізація, виробничо-господарська діяльність, підприємство, фермерське господарство, інституційні трансформації.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 2; бібл.: 12.

Sakhatskyi M.

*Doctor of Economics, Professor,
Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Ukraine;
e-mail: np.sakhatskyi@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8765-766X*

Zapsha G.

*Doctor of Economics, Professor,
Odesa State Agrarian University, Ukraine;
e-mail: galina.zapsha@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-2657-9367*

Sakhatskyi M.

*Postgraduate,
Odesa State Agrarian University, Ukraine;
e-mail: sahatkiy25.03@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0258-9723*

Didur G.

*Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Odesa State Agrarian University, Ukraine;
e-mail: adidur2007@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9450-3124*

Klochan I.

*Doctor of Economics, Associate Professor,
Mykolayiv State Agrarian University, Ukraine;
e-mail: ivclochan@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3210-4763*

MODERNIZATION OF PRODUCTION AND ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES AND FARMS OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN CONDITIONS OF INSTITUTIONAL TRANSFERS

Abstract. The article highlights the relevance of the modernization of production and economic activity of enterprises and farms of the agricultural sector in the context of institutional transformations. The analysis of modernization studies by fundamental and applied economic science is carried out, the problem statement is made. The results of researches of agrarian economic science on the main directions of modernization of production and economic activity of agricultural enterprises and farms are given.

The generalization about belonging of modernization to economic categories has been made, which reflects the general properties of real reality and serves as a natural mechanism of its upward development due to the improvement of the man of production and economic activity, provides economic progress and improvement of the level and quality of life of the population. Institutional changes have been identified, as evidenced by an overall increase in the number of agricultural enterprises, a decrease in farms and annual fluctuations in the number of agricultural entities.

It is established that in agriculture, agricultural enterprises and farms are focused on the production of grain and legumes, sunflower and sugar beet, while households are mainly engaged in growing potatoes, vegetables, fruits and berries. In animal husbandry, agricultural enterprises have a certain advantage in the production of meat (in slaughter weight) and eggs, and households dominate dairy cattle, sheep and beekeeping. The importance of each category of farms in the agrarian sector of the economy in the production of basic agricultural products is determined.

The arguments about the need for modernization of production and economic activity of agricultural enterprises and farms are presented. The complex of measures of modernization of production and economic activity of the studied subjects is substantiated, economic individualization of which is combined with processes of cooperation and agro-industrial integration in clusters of integrated territorial communities of rural areas.

Keywords: modernization, production and economic activity, enterprise, farm, institutional transformations.

JEL Classification Q12, Q14, Q18

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 2; bibl.: 12.

Вступ. Актуальність науково-прикладного дослідження модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору економіки спричинюється низкою чинників, до числа основних з яких слід віднести, по-перше, епохальність зміни фінансово-економічної парадигми розвитку цивілізації внаслідок COVID-19, незалежно від природного чи створеного людиною джерела походження коронавірусу. Оскільки ведення сільського господарства відбувається за участі біоресурсів та природокористування, то зроблене природою застереження у формі світової пандемії щодо нагальності врахування людством її інтересів безпосередньо стосується виробників сільськогосподарської продукції; по-друге, необхідність упровадження у виробничо-господарську діяльність аграрних товаровиробників новітніх наукових здобутків як надійного й невичерпного джерела соціально-економічного прогресу; по-третє, діалектична єдність поділу праці та її кооперації в аграрному секторі в силу децентралізації управління й економічної самостійності аграрних суб'єктів, що нерозривно пов'язується з інтеграційними процесами, посилення яких очікується завдяки становленню й подальшому утвердженню об'єднаних територіальних громад у кластерах сільської місцевості; по-четверте, важливість виведення аграрного сектору на рівень найбільш високорозвинених країн і зайняття вітчизняним сільським господарством провідних позицій у забезпеченні світової продовольчої безпеки згідно з наявним в Україні ресурсним потенціалом; по-п'яте, об'єктивність комплексних змін економічного, соціального, політико-правового та інституційного плану, перманентний характер яких відбиває особливості розвитку як окремих аграрних суб'єктів господарювання, так і сільського господарства в цілому відповідно до сучасних трансформацій національного господарського комплексу, світової економіки й людської цивілізації загалом.

Основні положення і рекомендації проведеного дослідження є складовими науково-дослідних робіт Одеської державної академії будівництва та архітектури за темою «Ефективний розвиток виробничо-господарської діяльності підприємств трансформаційної економіки (за видами економічної діяльності)» (номер державної реєстрації 0108U010760) та Одеського державного аграрного університету за темою «Розвиток менеджменту і маркетингу в аграрному секторі економіки України в умовах економічної глобалізації» (номер державної реєстрації 0115U007157).

Аналіз досліджень і постановка завдання. Модернізація як суспільно-політичне і соціально-економічне явище реальної дійсності досить різнобічно висвітлює як фундаментальна, так і прикладна економічна наука. Так, В. Гайндль модернізацію розкриває як філософське сприйняття нового, що утверджується через звільнення від застарілих інституцій. Сучасність з позицій модернізації дослідник подає як перехідний етап в історії державотворення, характерною рисою якого виступає спрямованість на становлення майбутнього. Перспективи державної модернізації ув'язуються із системними змінами, що мають відбуватися в економічній, політичній, культурній, інституційній та інших сферах життєдіяльності суспільства [1]. Справедливість такого наукового підходу підтверджується реаліями відродження Української нації та утвердження України як сучасної держави.

На основі узагальнення різних підходів фундаментальної науки М. О. Ласточкіна показує модернізацію як процес масштабних змін цивілізаційного виміру, що спричинюється новими потребами людини і суспільства. Наголошується на нерівномірності процесів модернізації в різних країнах, що пов'язується з їхньою диференціацією за соціально-економічним та інституціональним рівнем розвитку. Обґрунтовується важливість використання інтегруючої модернізації як умови досягнення розвиваючими країнами високого матеріального достатку та рівня високорозвинених національних економік. Поділяючи думки вченої щодо важливості проведення розвиненими країнами вторинної

модернізації та подальшого прогресу на основі знань [2], вважаємо, що такий підхід є цілком прийнятний і для більшості інших націй, у тому числі й для України.

Висвітлюючи питання типології модернізацій і способів їх вивчення у гносеологічному ракурсі, В. Г. Федотова звертає увагу на проблеми використання моделі наздоганяючої модернізації суспільствами, ціннісні устої яких формувалися на інших, ніж у Західній Європі, засадах. Дійсно, механічне поширення на Східну Європу соціальних наук, що виступали інституційною складовою західної модернізації, не враховує наявні між державами відмінності, ігнорує наукові та освітянські здобутки розвиваючих країн, формує односторонній поглинаючий трансфер соціальних знань на користь економічно високорозвинених, має повчальний характер і не несе відповідальності за кінцеву соціально-економічну результативність [3]. Проведені дослідження дають підстави для узагальнювального висновку про те, що модернізація в умовах економічної глобалізації покликана формувати конкурентоспроможні на внутрішньому і світовому ринках господарські суб'єкти і галузі, орієнтувати господарський комплекс на розбудову людиноцентричної економіки, розвивати паритетні партнерські відносини вітчизняної науки та освіти з відповідними зарубіжними сферами.

Інституціональні аспекти модернізації І. Ансофф подає через стратегічне управління в розрізі ринкової поведінки суб'єктів господарювання в умовах технологічних, суспільних, інтернаціональних та інших глибинних трансформацій. Особлива увага в дослідженні приділяється приведенню потенціалу фірми у відповідність до змін її середовища (частина 3) та управлінню в умовах стратегічних змін (частина 6) [4]. Оскільки сьогоденна економічна реальність має складний, динамічний і стохастичний характер, з постійно зростаючим тиском на суб'єкти господарювання, то пропозиції вченого щодо використання стратегічного управління як інструментарію з модернізації виробничо-господарської діяльності на мікроекономічному рівні слід оцінювати як такий, що відповідає найбільш важливим потребам сучасності.

Еволюцію інституцій колективної дії Е. Остром досліджує з позицій використання спільних ресурсів. Логічність модернізації цього процесу ґрунтується на тому, що майбутнє людської цивілізації значною мірою визначається адекватним керуванням спільними ресурсами — докільям, громадами, фінансами, планетою Земля тощо [5]. Здійснювані в Україні інституційні трансформації безпосередньо торкаються спільних інтересів людей, а тому потребують узгодженої співпраці та модернізації управління різними природними ресурсами на наукових засадах.

На відміну від вищенаведених досліджень, які єднає пошук основних закономірностей модернізації як загального явища соціально-економічної природи, прикладна економічна наука використовує набуті знання фундаментальної науки для їх практичного застосування. Так, І. Г. Ушачев досліджує проблеми та обґрунтовує основні напрями їх вирішення стосовно модернізації агропромислового комплексу і його суб'єктів господарювання в масштабах Російської Федерації [6]. Згідно з дослідженнями В. В. Юрчишина, сучасні аграрні перетворення в Україні покликані сформувати нормативно-правові інститути модернізації сільськогосподарського виробництва і здійснити відродження села й селянина — господарника на землі [7].

Тому наукові дослідження модернізації виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки мають досить надійне наукове забезпечення. Проте сучасна динамічність і глибинність суспільно-політичних, соціально-економічних та інституціонально-правових трансформацій вітчизняного сільського господарства актуалізує подальші наукові дослідження в цьому напрямі в силу нагальності адаптації досліджуваних аграрних суб'єктів до зазначених перетворень і важливості високоефективного функціонування в умовах реально діючих чинників турбулентної глобалізації, економічної регіоналізації та всеохоплюючої діджиталізації.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад і розроблення методичних і практичних рекомендацій щодо модернізації виробничо-господарської

діяльності сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств країни в умовах інституційних трансформацій.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою проведеного дослідження слугує діалектичний метод пізнання модернізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств країни в її розвитку і взаємозв'язку. У дослідженні використовуються методи: аналізу (для визначення динаміки кількості підприємств та фермерських господарств аграрного сектору, а також структури виробництва продукції рослинництва і тваринництва за категоріями господарств), синтезу (для висвітлення спеціалізації сільськогосподарського виробництва підприємств і господарств населення), індексний (для кількісної оцінки динаміки структури виробництва основних видів сільськогосподарської продукції за категоріями господарств), порівняння (для виявлення відмінностей розвитку рослинництва і тваринництва за різними категоріями господарств), системний (для узагальнювальних висновків стосовно вагомості кожної категорії господарств аграрного сектору у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції та обґрунтування пропозицій на користь необхідності модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств).

Результати дослідження. Дослідження показують, що основні напрями осучаснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств досить різнопланово опрацьовують учені аграрної економічної науки. Адже актуальні наукові дослідження апріорно покликані розв'язувати проблеми з модернізації цілком конкретних об'єктів, якими в реальній економіці виступають суб'єкти господарювання, галузі, господарський комплекс. Таке твердження впливає із сутності поняття «модернізація», яку Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує через термін «модернізувати», що означає: 1. Змінювати, вдосконалювати відповідно до сучасних вимог і смаків. 2. Надавати минулому невластивих йому сучасних рис; осучаснювати [8, с. 535].

Так, з позицій осучаснення на засадах ощадливого використання природно-енергетичних ресурсів національного агропромислового комплексу та посилення його матеріально-технічного й інноваційно-інституціонального потенціалу справедливо наголошують у своїх дослідженнях С. Коляденко, А. Андрейченко, Л. Гальперіна, С. Міненко та М. Ковіліна при висвітленні проблеми експорту аграрної продукції України до країн Європейського Союзу [9].

У монографії І. Г. Ушачева, що висвітлює проблеми розвитку АПК Росії, які за своїм соціально-економічним змістом схожі з реаліями функціонування АПК України, значущість модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств подається в контексті удосконалення системи управління агропромислового комплексу і розв'язання економічних проблем розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах. Основна увага при цьому приділяється розв'язанню проблем внутрішньогосподарських економічних відносин у сільськогосподарських підприємствах і справедливо на важливість наукового забезпечення пріоритетних напрямів розвитку агропромислового комплексу [6]. Ці та інші положення подаються в інтересах розвитку агропромислового комплексу Російської Федерації, проте аналогічний підхід, як науково ґрунтовний, варто використовувати за відповідного опрацювання практичної модернізації суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки України.

Академік В. В. Юрчишин у презентації монографічного дослідження сучасних перетворень у сільському господарстві України в серцевину ретроспективних нарисів цілком справедливо вкладає складову, що віддзеркалює аграрні трансформації в контексті їхньої неминучості та системного проведення [7]. Учений підкреслює, що трансформування аграрного сектору спрямоване на побудову високоефективного сільського господарства, функціонування якого здійснюється на базі багатокладної економіки і дозволяє селянинові ставати реальним господарником на землі. Позитивне вирішення селянського питання

вчений подає через призму приведення рівня життя сільського населення у відповідність до сучасних світових стандартів.

У вітчизняних наукових виданнях, що серед найперших в Україні представлені в міжнародних інформаційних і наукометричних базах даних, подаються обґрунтування розвитку житлового будівництва в системі інфраструктурного забезпечення сільської місцевості [10], що слугують аргументом на користь комплексного характеру модернізації аграрного сектору, де взаємопов'язані та взаємозалежні економічні та соціально-демографічні сфери людської життєдіяльності. У цьому ж виданні, проте з дещо вужчих позицій, сконцентрованих на теоретико-методичному забезпеченні оцінки результативності управління підприємствами, ідеться про актуальність удосконалення їхньої виробничо-господарської діяльності як об'єктивної умови посилення конкурентоспроможності на вітчизняному і світовому ринках сільськогосподарської продукції [11].

Наведені й інші дослідження фундаментальної та прикладної науки дають підстави зробити узагальнення, що модернізація є економічною категорією, яка віддзеркалює перебіг процесів соціально-економічною явища різних за значенням рівнів мікроекономічного і макроекономічного характеру й стосується як певного технічного та/або технологічного процесу виробничо-господарської діяльності, так і переходу до нового вищої якості етапу розвитку господарських суб'єктів, секторів економіки, господарських комплексів, націй і людської цивілізації в цілому. Відбиваючи найбільш загальні властивості реальної дійсності, модернізація слугує природним механізмом її висхідного розвитку завдяки вдосконаленню людиною виробничо-господарської діяльності на основі техніко-технологічного прогресу і прикладного використання інноваційних досягнень. Завдяки цьому забезпечується економічний прогрес і підвищення рівня та якості життя населення.

Оскільки модернізація безпосередньо стосується різних сторін виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору економіки, то дослідження цього процесу потребує проведення аналізу наявного стану і тенденцій розвитку цих форм господарювання в розрізі їхніх кількісних та якісних параметрів. В умовах ринкової економіки вони досить об'єктивно відбиваються кількісною динамікою та роллю і місцем відповідних суб'єктів господарювання у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції. Ознайомлення зі статистичними даними [12, с. 163] показує, що 2019 року кількість сільськогосподарських підприємств становила 48 504 одиниці, у тому числі фермерських господарств 32 452 од., або 66,9 % від загального числа досліджуваних суб'єктів господарювання.

Аналіз динаміки їхньої кількості за останні три (2017—2019) роки є доказом доцільності модернізації виробничо-господарської діяльності як сільськогосподарських підприємств, так і фермерських господарств. Аргументами слугує загальне зменшення протягом періоду дослідження (на 1 712 одиниць, або на 5 %) кількості фермерських господарств. Ці фермерські втрати відбуваються протягом останніх років і формують загальний негативний тренд.

Варто вказати на те, що скорочення числа фермерських господарств дещо зменшується як в абсолютних, так і відносних величинах. Так, якщо 2018 року щодо 2017-го число фермерських господарств зменшилося на 973 одиниць (2,9 %), то 2019 року щодо 2018-го таке скорочення становило 712 одиниць, або 2,1 %.

Інституційні зміни протягом періоду дослідження засвідчуються значним зростанням кількості сільськогосподарських підприємств (без урахування фермерських господарств), що становило 4 631 од. (40,5 %). Разом зі скороченим числом фермерських господарств загальна кількість сільськогосподарських підприємств збільшилася на 2 946 одиниць. Нестабільність кількості господарських суб'єктів, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, значні щорічні коливання їхньої чисельності, а також необхідність визначення значимості різних організаційно-правових форм в аграрному секторі економіки викликають потребу поглибленого дослідження динаміки структури виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в розрізі категорій господарств.

Відповідні цифрові матеріали щодо структури виробництва продукції основних сільськогосподарських культур і тваринництва за категоріями господарств наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Структура виробництва продукції основних сільськогосподарських культур і тваринництва за категоріями господарств у 2017—2019 рр. *, %

Сільськогосподарські культури	Роки			2019 р. (+/-) до 2017 р., в. п.
	2017	2018	2019	
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>				
Зернові та зернобобові	77,4	80,1	79,8	2,4
Буряк цукровий	95,6	95,3	94,6	-1
Соняшник	86,6	86,1	85,8	-0,8
Картопля	1,9	1,9	1,8	-0,1
Овочеві	14,5	14,4	14,7	0,2
Плодові та ягідні	16,3	21,6	16,6	0,3
М'ясо (у забійній масі), тис. т	64	65,1	68,1	4,1
Молоко, тис. т	26,9	27,4	28,2	1,3
Яйця, млн шт.	53,9	55,2	56,1	2,2
Вовна, т	13	12,4	11,5	-1,5
Мед, т	1,3	1,2	1,1	-0,2
<i>у т. ч. фермерські господарства</i>				
Зернові та зернобобові	14	14,4	15,3	1,3
Буряк цукровий	7,4	6,9	4,5	-2,9
Соняшник	19,3	19,8	20,3	1
Картопля	0,5	0,5	0,5	0
Овочеві	2,9	2,7	3,0	0,1
Плодові та ягідні	3,7	5,3	4,7	1
М'ясо (у забійній масі), тис. т	2,5	2,5	2,8	0,3
Молоко, тис. т	1,9	2,0	2,2	0,3
Яйця, млн шт.	0,6	0,7	0,8	0,2
Вовна, т	2,8	3,0	2,8	0
Мед, т	0,2	0,2	0,1	-0,1
<i>Господарства населення</i>				
Зернові та зернобобові	22,6	19,9	20,2	-2,4
Буряк цукровий	4,4	4,7	5,4	1
Соняшник	13,4	13,9	14,2	0,8
Картопля	98,1	98,1	98,2	0,1
Овочеві	85,5	85,6	85,3	-0,2
Плодові та ягідні	83,7	78,4	83,4	-0,3
М'ясо (у забійній масі), тис. т	36	34,9	31,9	-4,1
Молоко, тис. т	73,1	72,6	71,8	-1,3
Яйця, млн шт.	46,1	44,8	43,9	-2,2
Вовна, т	87	87,6	88,5	1,5
Мед, т	98,7	98,8	98,9	0,2

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя, а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Примітка. Складено та розраховано за статистичними даними [12, с. 84, 152].

Аналіз цифрових даних табл. 1 показує наявні відмінності розвитку основних сільськогосподарських галузей — рослинництва і тваринництва. Так, у виробництві продукції основних сільськогосподарських культур категорії господарств чітко розрізняються своєю спеціалізацією. Сільськогосподарські підприємства зорієнтовані на виробництво продукції зернових і зернобобових культур, а також цукрового буряку і соняшнику, питома вага яких у структурі виробництва є достатньо стабільною протягом усього періоду дослідження та 2019 року становить, відповідно 79,8; 94,6 та 85,8 %.

Продукцію, на якій спеціалізується категорія сільськогосподарських підприємств, включно з фермерськими господарствами, вирізняє: вузький товарний асортимент, значні масштаби виробництва, високий рівень товарності, можливість комплексної механізації

виробничих процесів та мінімізації затрат ручної праці. Насіння соняшнику та зернова і зернобобова продукція характеризується достатньо зручною транспортабельністю та відносно тривалим періодом зберігання. Цукровий буряк, будучи таким, що швидко псується, транспортують до місця промислової переробки безпосередньо з місця вирощування і він не потребує додаткових витрат для зберігання в підприємствах.

Фермерські господарства займаються виробництвом продукції, на якій спеціалізуються сільськогосподарські підприємства, і мають з ними одні й ті самі соціально-економічні орієнтири у виробничо-господарській діяльності. Частки виробництва ними насіння соняшнику, буряку цукрового, зернової та зернобобової продукції в загальному обсязі протягом періоду дослідження відзначаються певною стабільністю та 2019 року становлять 15,3; 4,5 і 20,3%.

Фермерські господарства вирізняє максимізація питомої ваги продукції, що має один із найвищих рівнів рентабельності (соняшник) за мінімізації частки продукції, яка потребує високої кваліфікації з механізації та організації виробництва і збуту (цукровий буряк). Тому характерною рисою цієї категорії господарств стає щорічне зростання в загальному обсязі частки виробництва зерна і соняшнику за щорічного скорочення частки цукрового буряку.

Господарства населення зорієнтовані на вирощування картоплі, овочевої та плодово-ягідної продукції, питома вага яких у структурі загального виробництва є досить стабільною протягом усього періоду дослідження та 2019 року і становить відповідно 98,2; 85,3 і 83,4 %. Продукцію, на якій спеціалізуються господарства населення, вирізняють: широкий товарний асортимент, обмеженість масштабів виробництва, різноплановість виконання технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур, залежність рівня товарності від виду продукції, значні затрати ручної праці, швидкокопсувний характер, особлива вимогливість до зберігання, транспортування і продажу.

Структурні зрушення у спеціалізації виробництва продукції основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств протягом періоду дослідження були незначними, бо здебільшого перебувають у межах статистичної похибки і пояснюються вагомістю впливу природно-погодних умов на виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і господарств населення. Це узагальнення є справедливим і для двох десятиліть XXI сторіччя, що підтверджується статистичними даними за 2000—2018 роки [12, с. 84]. Варто також вказати на наявність довготривалих трендів загального зростання частки фермерських господарств у межах усіх сільськогосподарських підприємств у виробництві насіння соняшнику і продукції зернових та зернобобових культур.

Деяка інша картина має місце у тваринництві. Аналіз структури виробництва основної продукції галузі за категоріями господарств показує, що господарства населення домінують у молочному скотарстві, вівчарстві та бджільництві. Так, 2019 року питома вага господарств населення у виробництві молока, вовни і меду становила відповідно 71,8; 88,5 і 98,9 % від їхнього загальнонаціонального обсягу. Тоді як сільськогосподарські підприємства мають певну перевагу у виробництві м'яса (у забійній масі) та яєць, частки яких у загальному обсязі становлять відповідно 68,1 та 56,1 відсотка.

Питома вага фермерських господарств у виробництві тваринницької продукції протягом усього періоду дослідження є незначною. Бо частки їхньої тваринницької продукції від загального виробництва перебувають у межах від 0,1 до трьох відсотків. Таким чином, тваринництво не приваблює фермерів як бізнесова галузь.

У довготривалому періоді у структурі виробництва тваринницької продукції відбулися досить суттєві структурні зрушення. Згідно зі статистичними даними [12, с. 152], 2019 року щодо 2000-го сільськогосподарські підприємства збільшили питому вагу виробництва м'яса (у забійній масі) на 41,8 в. п., яєць — на 22,3 в. п., за одночасного зменшення (на 27,1 в. п.) виробництва вовни в їхньому загальному обсязі у країні. Тому господарства населення втратили своє домінування з виробництва м'яса та яєць в аграрному секторі, яке змістилося на користь сільськогосподарських підприємств.

Таким чином, проведені дослідження показують значну вагомість кожної категорії господарств аграрного сектору економіки у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції.

Основними аргументами на користь необхідності модернізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, у тому числі фермерських господарств, є:

по-перше, наявний стан і тенденції фінансового забезпечення аграрного сектору й фінансово-економічна результативність його функціонування. Так, 2019 року вартість інвестицій у придбання та/або виготовлення матеріальних і нематеріальних активів у сільське, лісове та рибне господарство становила 59 130 млн грн, або 9,5 % від усіх капітальних інвестицій у господарський національний комплекс (табл. 2).

Таблиця 2

Стан та динаміка капітальних інвестицій за основними видами економічної діяльності, млн грн*

Основні види економічної діяльності	Роки			2019 р., %, до 2017 р.
	2017	2018	2019	
Усього	448 462	578 726	623 979	139,1
Сільське, лісове та рибне господарство	64 243	66 104	59 130	92,0
Промисловість	143 300	199 896	254 196	177,4
Будівництво	52 176	55 994	62 347	119,5
Гуртова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	33 665	51 818	44 174	131,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	37 944	50 078	43 793	115,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	2 134	2 675	2 832	132,7
Інші види економічної діяльності	115 000	152 161	157 507	137,0

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя, а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Примітка. Складено і розраховано за статистичними даними [12, с. 23].

Варто вказати на те, що державною статистикою капітальні інвестиції в сільське господарство подаються разом з лісовим і рибним господарствами, у тому числі виокремлюються разом із мисливством і наданням пов'язаних із ними послугами, без виділення аграрного сектору окремим видом економічної діяльності [12, с. 23]. Такий підхід до аграрного сектору з боку державної статистики варто оцінювати негативно, у силу соціально-економічної, суспільно-політичної та інституціональної значущості галузі для Української держави. Негативно також оцінюється відсутність державної статистики за 2019 рік інформації щодо прямих інвестицій у сільське господарство країни.

Аналіз наведених цифрових матеріалів табл. 2 показує, що 2019 року сільське господарство разом з лісовим та рибним в національному інвестиційному рейтингу посідає лише четверту сходинку і суттєво поступається лідерам — промисловості, будівництву та разом узятим іншим видам економічної діяльності. При цьому частка капітальних інвестицій у досліджувану сферу протягом останніх років скоротилася на 4,7 в. п.

Про зниження інвестиційної привабливості сільського господарства засвідчує той факт, що 2019 року щодо 2017-го відбувається зниження капітальних інвестицій у досліджувану сферу — на 5,1 млрд грн, або на 8 %, тоді як інвестування національного господарського комплексу в цілому зростає (на 39,1 %) і збільшується у всіх без винятку інших видах економічної діяльності.

Скорочення надходжень фінансових ресурсів у виробничо-господарську діяльність підприємств сільського, лісового та рибного господарств поєднується зі зниженням їхньої фінансово-економічної результативності. Адже протягом періоду дослідження відбувається щорічне скорочення питомої ваги аграрного сектору у валовій доданій вартості України [12, с. 25]. За загального зростання в сільськогосподарських підприємствах фінансового результату до оподаткування і чистого прибутку, 2019 року щодо 2017-го частка

підприємств, що одержали чистий прибуток у відсотках до загальної кількості, скоротилася на 3,3 відсоткового пункту [12, с. 165].

Зростає питома вага збиткових аграрних підприємств, чистий збиток яких збільшується щорічно та 2019-го становить 24 499,4 млн грн. Також у них сформувався тренд зниження рівня рентабельності операційної діяльності, а рівень рентабельності всієї діяльності звітного року становить усього 16,1 %, що менше від значення базового року на 0,4 в. п. [12, с. 165]. Це вказує на те, що:

в аграрному секторі збільшується питома вага суб'єктів господарювання, які в умовах ринкової економіки не можуть здійснювати розширене відтворення та в перспективі змушені припинити свою виробничо-господарську діяльність;

по-друге, скорочення в сільськогосподарських підприємствах 2019 року щодо 2017-го чисельності найманих працівників на 27,7 тис. осіб, або на 5,7 % [12, с. 165], що вказує на суттєву втрату аграрним сектором людського капіталу — найважливішого ресурсу модернізації виробничо-господарської діяльності;

по-третє, скорочення протягом останніх п'яти років площі сільськогосподарських угідь на 197 тисяч гектарів (на 0,5 %), за одночасного збільшення площі ріллі — на 216 тис. га і доведенні рівня розораності угідь 2019 року до 79,3 % [12, с. 61]. Це вказує на зростання інтенсивності використання основного виробничого ресурсу в сільському господарстві, що негативно впливає на природне довкілля;

по-четверте, постійне скорочення виробництва продукції машинобудування для сільського господарства — тракторів з потужністю двигуна більше ніж 59 кВт, плугів, розпушувачів та культиваторів, борін, сівалок, саджалок і машин розсадосадильних, косарок тракторних, комбайнів зернозбиральних та іншої сільськогосподарської техніки [12, с. 63—64], що знижує рівень механізації праці в сільському господарстві, деіндустріалізація якого не відповідає сучасним трендам світової економіки та ускладнює модернізацію;

по-п'яте, стале зростання питомої ваги площі технічних та зернових і зернобобових культур, які разом (2019 р.) становлять 87,3 % від усіх посівів, за скорочення частки посівних площ картоплі, овочів, баштанних і кормових культур, які (2019 р.) становлять усього 12,7 % від усієї посівної площі [12, с. 76]. Такі тренди та співвідношення посівів основних сільськогосподарських культур вказують на порушення науково обґрунтованих сівозмін, нанесення шкоди природній родючості землі, руйнування кормової бази тваринництва, скорочення робочих місць в аграрному секторі;

по-шосте, зменшення протягом останніх п'яти років поголів'я великої рогатої худоби — на 658,3 тис. голів (або на 17,6 %), у тому числі корів — на 378,1 тис. голів (17,5 %), свиней — на 1 351,6 тис. голів (19,1 %), овець та кіз — на 120,8 тис. голів (9,2 %), коней — на 81,4 тис. голів (26,7 %) [12, с. 125], унаслідок чого внесення на 1 га удобреної площі органічних добрив скоротилося на 8,4 т, або на 38,6 % [12, с. 117]. За зростання числа бджолосімей за вказаний період — на 42,2 тис. одиниць (1,6 %), їхня поточна наявність суттєво поступається кількості бджолосімей першого десятиріччя ХХІ сторіччя [12, с. 125]. Унаслідок чого має місце зниження урожайності низки сільськогосподарських культур і, загалом, негативно відбивається на економічній результативності використання фінансових і природних ресурсів, рекреації та оздоровленні людей. Крім зниження природної родючості землі, скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин посилює амплітуду сезонності праці в сільській місцевості, знижує зайнятість сільського населення, зменшує регулярність і загальну вартість грошових надходжень до аграрних суб'єктів господарювання і в цілому знижує результативність використання їхнього ресурсного потенціалу.

Наведені факти слугують доказами щодо об'єктивної необхідності модернізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і господарств населення. За наявності в цих категоріях господарств інституційних відмінностей, організаційно-правової різноманітності, різних ресурсних потенціалів, масштабів і структури виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, одночасно в них має місце взаємозв'язок і взаємодія економічних, соціальних

і природних факторів. Це вказує на важливість системного підходу до проведення модернізації, що повинна включати комплекс інноваційної диференціації науково обґрунтованих заходів економічного, соціально-демографічного, державно-політичного та інституціонального характеру стосовно програмно-цільового розвитку кожної організаційно-правової форми ведення аграрного підприємництва. Їхні програми розвитку мають опиратися на наявний ресурсний потенціал та ринкові перспективи як в Україні, так і поза її межами.

Заходи економічної модернізації виробничо-господарської діяльності досліджуваних суб'єктів передбачають подальший їхній розвиток на основі багатоукладності, домінування приватної форми власності, утвердження ринкової конкуренції та проведення державної аграрної політики, організаційно регуляторні акти якої забезпечують розширене відтворення в сільському господарстві. До числа основних складових економічної модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств, фермерських господарств і господарств населення слід віднести використання ними інноваційної моделі розвитку, де науково-технічні здобутки виступають як безпосередня виробнича сила. Економічна індивідуалізація ринкових суб'єктів діалектично ув'язується з процесами кооперації виробничого та обслуговуючого характеру й агропромислової інтеграції, ініціація яких повинна проводитися як окремими аграрними юридичними і фізичними особами, так і представницькими органами місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад у кластерах сільської місцевості та органами самоорганізації населення відповідних територій.

Відмінності за ресурсним потенціалом, територіально-просторовими умовами господарювання, менеджментом, маркетингом та іншими чинниками мікроекономічного та макроекономічного плану потребують при проведенні осучаснення виробничо-господарської діяльності досліджуваних суб'єктів їхньої індивідуалізації та визначення в розрізі кожного:

- виробничо-господарської, соціально-інституціональної та екологічно-захисної місії;
- збалансованої фінансово-економічної політики;
- маркетингової стратегії й тактики ринкової поведінки стосовно задоволення виявленої сформованого попиту споживачів;
- брендового позиціонування ринкового суб'єкта, його товарних пропозицій та / або територіального місцезнаходження;
- оптимальної структури виробництва і поєднання галузей, узгоджених із результативною соціально-демографічною та екологічно-захисною політикою;
- економічно та екологічно виваженої трансформації земельних угідь;
- раціонального рівня спеціалізації, інтенсифікації та концентрації виробництва;
- економічно обґрунтованих каналів збуту продукції;
- унормованої чисельності відповідної кваліфікації спеціалістів, менеджерів та безпосередніх виконавців виробничо-господарських процесів;
- науково обґрунтованої сівозміни, структури посівної площі та багаторічних насаджень;
- перспективної варіації результативного використання безвідхідних, органічних, енерго- та матеріалозберігальних технологій;
- економічно та екологічно обґрунтованої кількості поголів'я сільськогосподарських тварин та їхньої видової структури, умов утримання, збалансування за статеві-віковими групами та раціонами годівлі;
- раціональної матеріально-технічної бази, машинно-тракторний і транспортно-енергетичний парк якої забезпечує своєчасне та якісне виконання виробничо-технологічних і обслуговуючих процесів;
- можливості комплексного застосування науково-методичного, інформаційно-технологічного та економіко-математичного інструментарію;
- дієвих форм участі у виробничій та обслуговуючій кооперації, агропромисловій інтеграції, кластерній взаємодії з іншими господарськими суб'єктами та органами місцевого самоврядування;

- ділової співпраці з науковими установами для модернізації виробничо-господарської діяльності, а також із закладами вищої освіти на предмет підготовки кадрів та підвищення їхньої кваліфікації.

Висновки. Отже, наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дістали подальшого розвитку обґрунтування щодо необхідності модернізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, спеціалізація яких збалансовується агровиробництвом господарств населення сільської місцевості та потребує осучаснення конкретними ринковими суб'єктами відповідно до їхніх територіально-просторових умов господарювання, ресурсного потенціалу, менеджменту, маркетингу й інших мікро- та макроекономічних чинників ведення агробізнесу. Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні стосовно належності модернізації до економічних категорій, що віддзеркалює загальні властивості реальної дійсності, слугує природним механізмом її висхідного розвитку завдяки удосконаленню людиною виробничо-господарської діяльності, забезпечує економічний прогрес і підвищення рівня та якості життя населення. Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні важливості модернізації виробничо-господарської діяльності аграрних суб'єктів господарювання в силу вагомих втрат ними в останні роки ресурсного потенціалу (зменшується — кількість фермерських господарств, чисельність зайнятого в сільському господарстві населення, площа сільськогосподарських угідь, число сільськогосподарської техніки, поголів'я сільськогосподарських тварин), а також через перманентні порушення науково обґрунтованих сівозмін і зростання частки збиткових підприємств. Прикладне значення має системний підхід до проведення модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств, що передбачає як їхню індивідуалізацію та врахування відмінностей у сільськогосподарському виробництві, так і участь у кооперації, агропромисловій інтеграції та кластерах об'єднаних територіальних громад сільських територій. Соціально-економічний ефект, який виникає внаслідок упровадження наукових результатів, полягає в осучасненні виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств, що дозволяє досліджуваним аграрним суб'єктам виконувати виробничо-господарські, соціально-інституціональні та екологічно-захисні місії, реалізовувати маркетингові програми стосовно задоволення виявленого та сформованого попиту споживачів, позиціонувати на ринку господарські бренди та їхні товарні пропозиції, оптимізувати структуру виробництва і поєднувати галузі в узгодженні з результативною соціально-демографічною та екологічно-захисною політикою, використовувати науково обґрунтовані сівозміни та структури посівних площ, а також безвідхідні, органічні, енерго- та матеріалозберігальні технології, утримувати економічно та екологічно обґрунтоване поголів'я сільськогосподарських тварин, проводити збалансовану фінансово-економічну політику. Основними напрямками подальших наукових розробок з модернізації виробничо-господарської діяльності досліджуваних суб'єктів є наукове обґрунтування заходів економіко-соціального, техніко-технологічного, організаційно-управлінського, екологічно-захисного, маркетингового та інституціонального характеру стосовно програмно-цільового розвитку кожної категорії ведення аграрного підприємництва, їхньої кооперації, участі в агропромисловій інтеграції, приватно-державному партнерстві та співпраці з органами місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад сільської місцевості.

Література

1. Гайндль В. Модернізація та теорії модернізації: приклад габсбурзької бюрократії. *Україна Модерна*. 1996. № 1. С. 89—100.
2. Ласточкина М. О. Модернізація — глобальне явлення и международная тенденция. *Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования*. 2017. Т. 3. № 4. С. 237—255.
3. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способов их изучения. *Вопросы философии*. 2000. № 4. С. 10.
4. Ансофф И. Стратегическое управление / пер. с англ. ; науч. ред. и авт. предислов. Л. И. Евенко. Москва : Экономика, 1989. 519 с.
5. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії / пер. з англ. Т. Монтян. Київ : Наш час, 2012. 398 с.
6. Ушачев И. Г. Аграрная политика России: проблемы и решения : монография. Москва : Издательство ИП Насирддина В. В., 2013. 524 с.

7. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах : монографія. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ», 2013. 424 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1428 с.
9. Koliadenko S., Andreichenko A., Galperina L., Minenko S., Kovylyna M. Analysis and forecasting of Ukrainian agrarian exports to the EU countries. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2020. № 6 (3). P. 29—47. URL : <https://are-journal.com/index.php/are/article/view/335>.
10. Запша Г. М., Сахацький П. М. Розвиток житлового будівництва в системі інфраструктурного забезпечення сільської місцевості. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 1 (22). С. 127—135.
11. Сахацький М. П., Казанджи А. В. Теоретико-методичні засади оцінки результативності управління виробничо-господарською діяльністю підприємства. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 1 (22). С. 135—141.
12. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2019 рік». URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf (дата звернення: 09.07.2021).

Статтю рекомендовано до друку 28.07.2021 © Сахацький М. П., Запша Г. М., Сахацький М. М., Дідур Г. І., Ключан І. В.

References

1. Haindl, V. (1996). Modernizatsiia ta teorii modernizatsii: pryklad habsburzkoï biurokratii [Modernization and theories of modernization: an example of the Habsburg bureaucracy]. *Ukraina Moderna — Modern Ukraine*, 1, 89—100 [in Ukrainian].
2. Lastochkina, M. O. (2017). Modernizatsiia — global'noye yavleniye i mezhdunarodnaya tendentsiia [Modernization is a global phenomenon and an international trend]. *Vestnik Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta. Sotsial'no-ekonomicheskoye i pravovyye issledovaniya — Bulletin of the Tyumen State University. Socio-economic and legal research*, 4, 10 [in Russian].
3. Fedotova, V. G. (2000). Tipologiya modernizatsiyy sposobov ikh izucheniya [Typology of modernizations and methods of their study]. *Voprosy filosofii Philosophy questions*, 4, 10 [in Russian].
4. Ansoff, I. (1989). *Strategicheskoye upravleniye [Strategic management]* (L. I. Evenko, Trans). Moscow: Ekonomika [in Russian].
5. Ostrom, E. (2012). *Keruvannya spilnym. Evoliutsiia instytutiv kolektyvnoi diï [Joint management. Evolution of institutions of collective action]* (T. Montian, Trans). Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
6. Ushachev, I. G. (2013). *Agrarnaya politika Rossii: problemy i resheniya [Agrarian policy of Russia: problems and solutions]*. Moscow: Izdatel'stvo IP Nasirdinova V. V. [in Russian].
7. Iurchyshyn, V. V. (2013). *Suchasni ahrarni peretvorennia v Ukraini. Retrospektyvni narysy u trokh chastynakh [Modern agrarian transformations in Ukraine. Retrospective essays in three parts]*. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «Інститут економіки та прогнозування НАНУ» [in Ukrainian].
8. Busel, V. T. (Ed.) (2004). *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
9. Koliadenko, S., Andreichenko, A., Galperina, L., Minenko, S., & Kovylyna, M. (2020). Analysis and forecasting of Ukrainian agrarian exports to the EU countries. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 6 (3), 29—47. Retrieved from <https://are-journal.com/index.php/are/article/view/335>.
10. Zapsha, H. M., & Sakhatskyi, P. M. (2017). Rozvytok zhytlovoho budivnytstva v systemi infrastruktturnoho zabezpechennia sil'skoi mistsevoosti [Development of housing construction in the system of rural infrastructure]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky — Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 1 (22), 127—135 [in Ukrainian].
11. Sakhatskyi, M. P., & Kazandzhy, A. V. (2017). Teoretyko-metodychni zasady otsinky rezultatyvnosti upravlinnia vyrobnycho-hospodarskoiu diialnistiu pidpriemstva. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky — Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 1 (22), 135—141 [in Ukrainian].
12. *Statystychnyi zbirnyk «Sil'ske hospodarstvo Ukrainy za 2019 rik» [Statistical collection «Agriculture of Ukraine for 2019»]*. (n. d.). Retrieved July, 09, 2021 from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf [in Ukrainian].

The article is recommended for printing 28.07.2021

© Sakhatskyi M., Zapsha G., Sakhatskyi M., Didur G., Klochan I.